

Kritičnost v družboslovju in v družbi

FRANCE ČERNE

Moja razprava se neposredno ne nanaša na Masaryka kot osebnost in na njegovo idejno-teoretično, politično misel (delo), kar naj bi bila tudi tema današnje razprave, ampak na temo: kritičnost v družboslovju in v družbi; to je razprava, ki je bila objavljena v "Teoriji in praksi", 1995/11-12. To je tema, ki pa je bila tudi osrednje zanimanje samega Masaryka, preučujoč in zagovarjajoč socialno-demokratsko družbo.

Ker ste morda razpravo prebrali, bi podal le njeno jedro, s poudarkom na nekaterih, po mojem prepričanju, najpomembnejši mislih.

Prvi kompleks vprašanj oziroma poskusov odgovorov nanje se nanaša na pojme kot so: kritično, kritičnost, kritika.

- O teh pojmi (kot kategorijah) razpravljam ontološko, ne v metafizičnem, subjektivističnem pomenu; torej ne deontološko - normativno - etično ali morda celo teleološko. Razmišljam o biti kritičen, o kritičnosti same biti (Sein), ne kot "soll sein" ali kot "ought to be". Bolj v smislu življenjske "antropogenije".

- Kritiko namreč razumem kot dej - kot nekakšno "aplikacijo" kozmičnega sistema gibanja, ki sestoji iz akcije in reakcije, pa tudi kot privlačenje in odbijanje, raztegotvanje in krčenje itd. - kot delov sinteze - gibanja: v duhu Fichtejeve - Heglove triade: teza - antiteza - sinteza pa tudi v Nietzschejevem pomenu, da "die Wahrheit beginnt mit Zweiem"; to je ne z enim kot afirmativnim enoujem. Menim, da le tako dobimo t.i. "kritično maso" - kot vir za gibanje - razvoj.

Takšno dvodelnost mišljenja tako v človeku kot v družbi lahko razumemo dinamično kot kavzalni sistem, to je: kot vzrok in posledico, kot akcijo in reakcijo itd., kar vodi do nasprotovanja, do borbe nasprotij - kot vzvoda oziroma kot potisne sile za gibanje in razvoj. Da uporabim za to Schumpeterjev metaforični izraz: "kreativna destrukcija".

- Na kritiko gledam tako: 1) kot na en del "poti" k resnici; kritika je tako neke vrste filter za razlikovanje resnice od neresnice: zmote, zablode, laži; pa tudi 2) kot pogoj, kot pot k svobodi v dveh oblikah: a) kot svobode "za" ... ali "do"... in b) kot svobode "od" ... (prvi primer je na primer svoboda do zbiranja, do političnega delovanja itd.; drugi primer je svoboda od lakote, brezposelnosti, zatiranja).

Mnogi teh dveh oblik svobode sploh ne upoštevajo; nekateri pa zlasti zanemarjajo "svobodo od...". V tem pomenu so na primer t.i. temeljne človeške pravice dejansko ali enostranske ali sploh ne - pravice oziroma krivice (npr. "svoboda od zaposelnosti"; ali pa če imaš svobodo, da kritiziraš..., ne moreš pa "imeti svobode", to je - "biti osvobojen" od kritike - pred kritiko). Tako se resnica o resnici negativno odvaja in podvaja na "resnico do (za)" in na "resnico od (pred)". Z druge strani pa se zanemarljavo misel, da resnica pričinja šele z dvema, lahko rečemo tudi z nasprotjem. Tako enostranske kot "celovite" resnice ni. Kot tudi ni resnice, če poudarjamo (samo) temeljne človeške pravice, recimo do svobode govora, ne pa tudi zahteve po dolžnosti, odgovornosti itd. - kot članov neke družbene skupnosti. Namreč, svobodo do kritike kogarkoli in česar koli moramo povezati zopet z dvojno dolžnostjo: da kritiziraš nekaj negativnega, neko zlo v družbi in da zopet sprejemaš kritiko tvoje trditve - tvoje akcije. Idealno gledano morata biti torej obe kategoriji v nekem dinamičnem ravnovesju.

- Tako nas kritika, gledano psihoanalitsko, osebno osvobaja neke notranje kritične

napetosti, zaradi česar ima za človeka globoko terapevtski - osvobajajoč pomen; obenem pa nas zavezuje ali nas dela odgovorne...; je tako rekoč učeči sistem, kar krepi v posamezniku in v družbi kot celoti npravstvene (etične) norme vedenja - ravnanja (pri čemer mislim na objektivno, da ne rečem, znanstveno - zavedajočo kritiko, ne pa na subjektivno kritiziranje, na ad hoc oblikovano kritično mnenje, na kritikastrstvo, na osebno načrtno kritično obračunavanje z drugim itd.).

- Če torej nekdo od družboslovcev oblikuje neko vrednostno sodbo "o...", s tem že podaja, ali tudi pristaja na neko ideologijo (osebno ali pa tudi neke stranke itd.). S tem izpoveduje tudi neko etiko oziroma moralo. Namreč, pristajanje na ideologijo neke stranke ali vlade pomeni oblikovanje "resnice" samo z ene strani, kot le delne resnice, lahko tudi sprenevedanje, zmoto, osebno prepričanje itd., lahko pa tudi laž.

S tem da nekdo namensko išče v drugačni teoriji napake ali jih pritika netočno, neresnično neki trditvi, bodisi zaradi obrambe stranke ali vlade na oblasti, ki recimo peha s svojimi ukrepi družbo v težave ali celo v krizo, dejansko izvrača resnico oziroma prikriva pravo resnico. Pomeni, da takšen družboslovec ne more biti nevtralen, v pomenu objektivni, tako da bi branil (kot znanstvenik) samo resnico in nič drugega (vsaj kolikor je na področju humanistično družbenih ved objektivno mogoče).

- Kritika ima (kot vsak pojav oziroma ideja) svoje nasprotje v "nekritiki", to je v strinjanju z nekom ali z nečim kot status quo; praktično, kot zagovarjanje danega: kot neizogibnega, kot najboljše rešitve itd., včasih tudi z občutkom nemoči, na primer v obliki sklepa: kaj pa lahko sploh naredim (s kritiko).

- Samo tako razumemo kritičnost kot enega od dejavnikov, potrebnih za razvoj nove sodobne civilizacije oziroma za razvoj nove zahodne kulture. Po Maslowu bi dejal, da je kritičnost najvišja stopnja osebnostne človekove potrebe po samopotrjevanju, po samoudejanjanju kot enkratnemu bitju - kot osebnosti.

- Le tako razumevano kritiko je potrebno "vgraditi" v demokracijo kot esenčno kategorijo. "Kritična demokracija" je nesmisel.

Drugi kompleks razmišljanja posvečam specifičnosti kritičnosti v znanstvenem mišljenju - spoznavanju nasploh, posebej pa v t.i. humanistično družbenih vedah. Kot izvleček iz moje razprave samo nekaj poudarkov:

- Poudarjam, da je kritiška metoda nasploh za vse vede - za znanost - paradigmatična metoda.

- Čeprav je razlika med naravoslovjem in družboslovjem. Naravnega sistema ne moremo kritizirati ali se nestrinjati z njim; ga zamenjati z drugim, če nismo zadovoljni z njim; družbeni sistem pa se menja pod pritiskom kritike - kot teorije, kot idej in kot prakse. Sprašujem se, zakaj tako? Odgovor je: zato, ker nimamo opraviti z enako regularnostjo - zakonitostjo javljanja pojavov v družbi kot v anorganski naravi. Zakoni družbe so statistične - stohastične (verjetnostne) narave. Kar pomeni, da se uveljavljajo le kot tendenčne sile, vedno s protitendencami kot protisilami; na dolgi rok - približno "in grosso modo".

- Zaradi česar je vsak koncept in projekt v družbenem območju negotov. Konstruktor družboslovne ideje - teorije niti ne ve, če oblikuje izrek - sklep v skladu ali pa ne z neko t.i. družbeno (ekonomsko) zakonitostjo, oziroma ne ve, koliko je njegovo teoretično početje neposredno družbeno koristno in napredno (glej dilemo Ad. Smitha).

- Od koder sledi sklep, da je t.i. ideja npr. o konvergenčni raznovrstnih oblik, idej in same družbene ureditve v en, trajen, nespremenljiv sistem (glej idejo Fukuyame) netočna, ker zanika kozmično dinamičnost, to je tudi podvojenost, diferenciranost - alternativnost, pa tudi naključnost porajanja nečesa drugačnega - novega v družbi.

Tretji kompleks vprašanj posvečam kritičnosti in kritičnemu stanju pri nas doma - na Slovenskem, to je v družbi, ki je v vsestranskem prehodu ("tranziciji").

- Ugotavljam, da je stanje v družboslovju pri nas v zadnjem desetletju dokaj amorfno, brez prave "hrbtenice", tudi oportunistično; da teorija o preurejanju družbenega in gospodarskega sistema poteka bolj pod taktirko tujine o "postsocialistični tranziciji", in ne, ali zelo malo, kot rezultat lastnih teoretičnih raziskav oziroma spoznanj.

Moja kritična teza je, da to pomeni pomanjkanje kritičnosti (v prvi vrsti znanstvene - družboslovne) kot prepotrebne propulzivne kritične mase za normalen razvoj; pristajajoč skoraj evforično na državotvorno vlogo družboslovja kot njenega glavnega prispevka "kot znanosti"; dejansko pa v škodo prestrukturiranja naše družbe, v obliki napačnega ali vsaj ne dovolj domišljenega reševanja splošno družbenih in ekonomskih problemov oziroma usmeritev. Delne krize, ki se že pojavljajo na raznih področjih, pri nas pa tudi že "popravljanje" sistema, kažejo, da kaj velike studioznosti sistema do sedaj ni bilo; da pa te prav lahko prerasejo v večjo, globalno krizo.

- Trdim tudi, da če bi imela kritika ali kritičnost prizvok in status visoke strokovne in etične institucije, s strogim npravstvenim, javnim, sankcijskim mehanizmom, da se ne bi znašli v takšnem "korupcijskem" sistemu.

- K čemur dodajam, da bo vse manj uspešnih potez oblasti, če ne bo k temu dejanju pritegnjena mnogo bolj kritična znanstvena misel, ki naj bi imela podobno vlogo in status sestavnega dela "oblasti", kot ju ima na primer (še po francoski revoluciji) sodstvo; to je, veliko samostojnost, zlasti pa neodvisnost od političnih in "business" lobijev.

- Ali če bi skušal napraviti nekakšen fenomenološki analitični prerez našega dosedanjega stanja v družbi, v terminologiji, recimo, Heideggerja, bi dejal: ...da so bili naši ljudje (narod) nekako "vrženi" ("geworfen") po zgodovini oziroma z zgodovinskim zaokretom v ta novi svet - sistem kot novo nujnostjo: tu - bit ("Dasein"). Ne da bi se tega dovolj zavedali; to je, da naj bi bili bolj - najprej "biti - za - se" ("Sein für-sich"), z drugačno zavestjo, da "so" - kot nova bit. Skratka, nismo dojeli "biti" v tem novem "bivajočem", ki zahteva novo vsebino in obliko "biti - z - drugimi", ki se, nasprotno temu, predstavlja za zdaj še v klasičnem, slovenskem izolacionizmu, le deloma že tudi v evropeizmu, to je kot biti - "kot - jaz", tudi kot "ego". Kar pomeni, da bit slovenskega naroda ni bila očiščena nekega drugega "tako - biti" ("So Sein"); torej nezavedanja "ne - tako - biti". Vse preveč je poudarjanja "zunaj biti" kot "biti - za - druge" (glej razne manekenske promocije Slovenije) in ne "biti - za - nas", to je za našo zgodovinsko družbeno edinstveno entiteto, kot našo družbeno bit, ki nikakor ne pomeni nujno biti za nacionalistično - egocentrično usmeritev.

- Tako se dvojna (podvojena) bit naše družbe vleče kot nekakšna razklanost naše avtohtone, enorodne - prepotrebne biti. Kar ustvarja iz naše samostojne družbene entitete dokaj labilno celoto (skupnost).

- In še kot sklepna kritična misel: tudi če bi poskušal vse razumeti, ne morem vsega opravičiti in opustiti.